

Türkiye’de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmî İdeoloji

Bilal Sambur

Doç. Dr. | Din ve Hürriyet Araştırmaları Merkezi Direktörü

Liberal Düşünce, Cilt 14, Sayı: 55, Yaz 2009 S.: 41-59

Giriş

Özel mülkiyet hakkı, teşebbüs özgürlüğü, ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, insanlık medenîyetinin dayandığı temel değerlerdir. Özgürlük ve din kavramlarının bir araya gelmesi ilk bakışta şaşırtıcı gelse de, dindarlık olgusu özgürlük içinde yaşama geçme imkânı bulmaktadır. Psiko-sosyal ve kültürel bir olgu olarak din, hayatîyetini devam ettirmek için din özgürlüğüne muhtaçtır. Din özgürlüğü sayesinde din, varlığını korumakta, geliştirmekte, çeşitlendirmekte ve sürdürmektedir. Din özgürlüğünün, dinî hayatın olmazsa olmazı olarak kabul edilmesi göreceli olarak yeni bir durumdur. Tarihin hiçbir döneminde din, günümüzde olduğu düzeyde din özgürlüğüyle beraber ele alınmamıştır.

Özgürlük kavramı, çok kullanılmasına rağmen, onun hakkında standart net bir tanıma ulaşılmış değildir. Özgürlüğü, belirli bir tanımla sınırlamak yerine onu bir metaforla anlatmak daha yararlı olabilir. Özgürlük, bir fenere benzetilebilir. Özgürlük, fener gibi hedefe doğru tutulur ve özgürlük fenerinin yol göstericiliği sayesinde insanlar, her türlü dış müdahaleden, zorlamadan, ve sınırlamadan masun olarak kendileri için neyin iyi olduğunu seçme ve yaşama imkânına kavuşurlar. Başka bir ifade ile özgürlük feneri sayesinde bireyler, kendi hayatlarının efendisi olurlar. Hayatın diğer alanlarında olduğu gibi, din alanında da bireyin kendisinin efendisi olması din özgürlüğüne bağlıdır. Bir fener gibi din alanına tutulan din özgürlüğü sayesinde birey, kendisine uygun inancı, dini, ideolojiyi, ahlâkı ve felsefî ekolü tercih eder ve hür iradesiyle onun gereklerini yerine getirir.

Müdahalenin olmadığı durumlarda insan, normal bir şekilde tercih ettiği dinin, inancın, ideolojinin, ahlâkın ve felsefenin gereklerini hayatında yaşayabilir. İnsanların fikir, din ve inanç dünyalarına dışarıdan müdahaleler olması ve yasaklar getirilmesi hâlinde ortaya din özgürlüğü problemi dediğimiz büyük sorun ortaya çıkmaktadır. Din özgürlüğü, insanların din ve inanç dünyalarına yapılan müdahalelere karşı, din ve inanç dünyasını tekrar doğal akışına sokmayı ifade etmektedir.

Din özgürlüğü, negatif özgürlüklerin başında gelmektedir. Negatif özgürlük anlamında din özgürlüğü, devlete dinî hayata karışmama ve müdahale etmeme yükümlülüğü getirmektedir. Devletin din ve inanç alanına karışmaması veya gölge etmemesi, din ve vicdan özgürlüğünün devlete yüklediği temel bir görevdir. Devlet, din ve inanç işlerine karışmamalı, kendisine yasak olan din alanına mümkünse hiç girmemelidir. Devlet ve diğer otoritelerin müdahalesine karşı din ve inanç alanının özgür ve çoğulcu niteliğinin savunulması, bu alanda ilk ve son sözü söyleme hakkının bireye bırakılmış olması liberal din özgürlüğü anlayışının olmazsa olmazıdır.

Din Özgürlüğü: Sürekli İhlâl Edilen Bir Özgürlük

Din özgürlüğünün temel amacı, bireylerin hiçbir müdahaleyle karşılaşmadan din ve inançlarını özgürce yaşamalarını sağlamaktır. Başka bir ifadeyle din özgürlüğü, dinî alanda bireyin özgün ihtiyaç ve taleplerini asıl belirleyici hâline getirmektedir. Din alanında, devletin değil bireyin asıl belirleyici olması, özgür bir inanç alanının tesisi için gereklidir. Özgür bir toplumun olmazsa olmazı din özgürlüğüdür. Özgür bir toplumda din özgürlüğünün korunması için, devlet gücünün din karşısında sınırlandırılması, devletin dine keyfî olarak müdahale etmemesi ve bireyin din alanında asıl güç olarak tanınması lazımdır. Ancak Cumhuriyet döneminde devlet, din karşısında sınırlandırılmamış, din sürekli devlet müdahaleleriyle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’de dinin devletin kontrolünde olması ve devletin din alanına sürekli olarak müdahale etmesinden dolayı din özgürlüğü ülkemizde kurumsallaşamamıştır.

Din özgürlüğü, bireyin iç ve dış dünyasında özgürce inanmasını ve inandığını toplumsal hayatta yaşamasını mümkün kılan bir hürriyettir. Geniş bir hürriyetler manzumesini gerektiren din özgürlüğü, Cumhuriyet döneminde sürekli ihlâl edilen temel hak ve hürriyetlerin başında gelmektedir. 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programında yer alan altıncı madde şu şekildedir: ‘Partimiz efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkârdır.’ Parti programında yer alan din özgürlüğüne saygılı olmak prensibinin daha sonra bu partinin kapatılma gerekçesi arasında gösterilmesi, yeni rejimin din özgürlüğüyle barışık olmadığını ortaya koymaktadır. Türkiye’nin AB ile tam üyelik müzakereleri yürüttüğü günümüzde en problemleri konuların başında din özgürlüğü problemlerinin geldiği unutulmamalıdır. Sünnî, Alevî, Şii, Hıristiyan, Bahai ve diğer inanç grupları değişik din özgürlüğü ihlalleri ile karşılaşmaktadırlar.

Türkiye’de sorun bir kesimin din özgürlüğüne daha çok sahip olması, diğerinin az sahip olması değildir. Sorun, herkes için din özgürlüğünün özgürlükçü ve çoğulcu bir şekilde uygulanmaması ve kurumsallaşmamasıdır. Din özgürlüğü sorunu, bir nicelik sorunu değil, bir nitelik sorunudur. Sorun, azınlıklara tanındığı ölçüde Müslümanlara özgürlük verilmesi ya da Sünnîlerin özgür olduğu kadar Alevîlerin özgür olması sorunu değildir. Sorun, herkesin başkasına zarar vermediği sürece istediği kadar özgürlüğe sahip olmasıdır.

Din özgürlüğünün Cumhuriyet döneminin başından itibaren problemlili olmasının arkasında, yeni rejimin totaliter bir niteliğe sahip olması yatmaktadır. Devlet gücünü kullanarak çağdaş bir toplum yaratmak iddiasında olan bürokratik rejim, topluma belirli bir yaşam tarzını dayatmasından dolayı din özgürlüğü başta olmak üzere bireysel özgürlükler alanını hep dar tutmuştur. Bu dönemde özellikle din özgürlüğü, ulusal güvenlik konusu olarak değerlendirilmiş, dinî hayatın özgürce ve spontane olarak gelişip çeşitlenmesi yerine devlet kontrolünde onun homojenleştirilmesine çalışılmıştır.

Tek Parti diktatörlüğü ve askerî darbe dönemlerinde devletin dinî hayata müdahalesi sınır tanımamış, bu dönemlerde din ve vicdan özgürlüğünden bahsetmenin neredeyse imkânı yoktur. Varlık vergisi, Heybeliada Ruhban Okulu’nun kapatılması ve azınlık vakıflarına ait mallara el konulması genelde bu sıkıntılı dönemlerde meydana gelmiş din özgürlüğü ihlalleridirler. Çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte toplumun devlet İslam’ından sivil İslam’a geçişe dair talepleri gündeme gelmiştir. Tek Parti döneminde dayatılan Türkçe ezan uygulamasına Demokrat Parti döneminde (16 Haziran 1950) son verilmiştir. Seçilmiş iktidarların işbaşında olduğu dönemlerde din özgürlüğü lehine adımlar atıldığını görüyoruz. 141, 142 ve 163. maddeler Özal döneminde kaldırılmıştır. Bugün de AK Parti, Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılmasına olumlu bakmakta ve azınlık vakıflarıyla ilgili yeni düzenlemeler yapmaya çalışmaktadır. Ancak bürokrasiden gelen direnç yüzünden bu konularda şimdiye kadar seçilmiş iktidarın tatmin edici adımlar atmadığı görülmektedir.

Devlet ve Din Özgürlüğü

Din özgürlüğünün amacı, bireyin bilincinin tamamen özgür olmasını sağlamaktır. İç dünyasında hiçbir etki altında kalmadan din ve inanç konularında karar veren bireylerin üzerinde devlet baskısı olmaması gerektiği gibi, hiçbir dinî kurum ya da sınıf da birey üzerinde baskı kurmamalıdır. Yaygın dinî kanaatlere aykırı inanç ve görüşleri benimsemiş kimselerin, toplum dışına itilmeleri, temel haklarının ortadan kaldırılması, onlara karşı diskriminasyon uygulanması din özgürlüğüyle bağdaşmamaktadır.

Din özgürlüğü, devletin hiçbir dinî ve ideolojiyi benimsememesini, yani herhangi bir doğrunun devlet tarafından dayatılmamasını gerektirmektedir. Devlet, bütün inançlara eşit uzaklıkta ama hepsine tam bir din özgürlüğü tanıyacak kadar ya-

kın olmalıdır. Dinî inanç alanında devlet, bireyle çatışmaktan kaçınmalı, ona resmî doğruları dayatmaya kalkışarak bireyi ve toplumu ideolojik bir obje durumuna getirmemelidir. Devletin dinî ya da ideolojik doğruları olamaz. Bireylerin, devletin dışında devletin resmî ideolojisinden farklı düşünme, bireysel doğrularını ifade etme ve savunma özgürlükleri vardır.

Türkiye’de dinî hayatla ilgili düzenlemelerde hiçbir şekilde bireyi ve sivil toplumu esas alan bir yaklaşım benimsenmemiştir. Bürokratik statükocu anlayış, devletin dine müdahalesini ve dinî kontrol etmesini devletin doğal hakkı saymaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın devlet bürokrasisinin önemli bir kurumu olmasını ve din eğitim-öğretiminin devlet tarafından verilmesini doğal gören anlayış, devletçi zihniyetin bir tezahürüdür.

Dini Cemaatler

Türkiye’de birçok dinî grup, tarikat ve cemaat bulunmaktadır. Sünnî, Şii, Alevî ve Gayr-i Müslim cemaat ve topluluklar geniş taraftar kitlelerine sahip olmalarına rağmen, dinî nitelikli sosyal yapılar olarak devlet tarafından kabul edilmemektedirler. Dinî cemaat olarak kabul edilmemelerinden dolayı, çoğu kendisini gizlemek zorunda kalmakta ve dinî taleplerini özgürce dile getirememektedir. Çoğu dinî grup ve cemaat, orijinal dinî kimlikleri yerine değişik adlar altında vakıf ya da dernek şeklinde örgütlenmektedir. Son yıllarda Alevî gruplar, inanç kimliklerinin devlet tarafından tanınması için ciddi çaba göstermektedirler.

Resmî ideoloji, dinî gruplara karşı olumsuz bir tutuma sahip olup onların sivil toplumsal hayatın doğal parçaları olduğu gerçeğini kabul etmemektedir. Devletin dinî cemaatlere yaklaşımını, resmî tek parti ideolojisinin doğal bir boyutu olarak yorumlayabiliriz. Devlet, dinî gruplara sivil dinî cemaatler olarak bakmak yerine onları zararlı ya da fundamentalist siyasal topluluklar olarak görmektedir. Resmî söylem, dinî grupları her türlü irticanın ve kötülüğün kaynağı olarak sunmaktadır. Dinî grupları fundamentalist siyasal örgütlenmeler olarak görmesinin sonucu olarak devlet, dinî cemaatler üzerinde otorite ve hâkimiyetini tam olarak tesis etmeye, onların faaliyetlerine müdahale etmeye ve örgütlenmelerini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

Vatandaşları dinî ve manevî olarak kendisine bağımlı kılmak arzusu, devletin dinî cemaatlere müdahale etmesinin arkasındaki temel nedendir. Devlete zorunlu bağımlılık ile bir dinî cemaate gönüllü olarak mensup olma, birbiriyle çatışan durumlardır. Devletin kendisine ideolojik açıdan bağımlı kişiler yaratmak istemesi, bireysel hürriyet olarak din özgürlüğünü imkânsız hâle getirmektedir.

Dini cemaatler, sivil toplumu oluşturan en önemli yapılardır. Devlet, cemaatleri, sivil toplumun doğal unsurları olarak görmek yerine, onları irtica ya da gericiliğin odakları olarak sunmaktadır. Cemaatler de tezahür eden dinî çoğulculuğu önlemek için, Diyanet ve İlahiyat Fakülteleri gibi devletin din örgütlenmeleri devletin ihtiyaç-

larıyla uyumlu standart bir din anlayışını topluma empoze etmektedirler. Toplum-sal uyumluluk adına resmî bir din anlayışının topluma empoze edilmesi, aykırı, sıra dışı ve heterojen inançların olmadığı ve dinî cemaatlerin harekete geçiremediği sivil değil bürokratik bir devlet toplumunun oluşumuna neden olmaktadır.

Devletin din kurumlarının bütün çabalarına rağmen, dinî açıdan homojen bü-rokratik bir toplumun meydana gelmesi mümkün değildir. Resmî din anlayışının dışında, farklı inanç anlayışları etrafında kümelenen sivil nitelikli dinî grup, cemaat ve tarikatların ortaya çıktığı görülmektedir. Diyanet başta olmak üzere devletin din kurumları, dinî kayıt içine almaya çalışmaktadırlar. Ancak dinî cemaat ve gruplar, kayıt dışı olarak ortaya çıkan sivil yapılar şeklinde kendilerini göstermektedirler.

Kayıt dışı din, devletin yüksek din bürokrasisinin dışında kalan sivil alanda orta-ya çıkmaktadır. Devletin, dinî cemaatlerden rahatsız olmasının nedeni bu dinî grup-ların kayıt ve kontrol dışı olarak ortaya çıkmalarıdır. Resmî din kurumları ile sivil dinî oluşumlar, devlete yönelik tutumlarında farklılık göstermektedirler. Resmî din kurumları, devlet kurumunu kutsarken ona hiçbir şekilde toz kondurmamaktadırlar. Sivil dinî topluluklar ise, devletin din üzerindeki tahakkümünü sorgulamakta ve devletten soyutlanmış, kendilerinin rahatça hareket edebileceği sivil ve özgür bir yaşam alanının oluşturulmasını talep etmektedirler.

Özgürlükçü anlamda laiklik, dinî bireyin vicdanına hapsetmemektedir. Devlet-ten ayrı ve bireylerin inançlarını istedikleri gibi yaşadıkları cemaatler şeklindeki dinî örgütlenmelerin varlığı, özgürlükçü ve çoğulcu laikliğin bir gereğidir. Ancak Türkiye’de cemaat yapılanmalarına müsaade edilmemesi, devletin kendi din örgüt-lenmesini yaratarak sivil dinî örgütlenmelere müdahale etmesi, özgürlükçü ve ço-ğulcu laikliğe aykırı bir durum anlamına gelmektedir.

Laikliğin Laisizme Dönüşümü

Laiklik, Cumhuriyet sonrası çağdaştırma projesinin asıl prensibi ve kaynağı olarak kabul edilmesine rağmen, onun etrafında yapılan tartışmaların sonu kesil-memektedir. Türkiye’de laiklik ilkesi, evrensel din özgürlüğü anlayışı çerçevesinde değil, daha çok Türkiye Cumhuriyeti’nin kendisine özgü koşulları iddia edilerek oluşturulmuş bir anlayıştır.

Türkiye’de laiklik ilkesi, radikal değişimler sonucunda yürürlüğe girmiştir. 3 Mart 1924 Tarihi, laisizmin uygulanması açısından önemli bir tarihtir. Bu tarihte çıkarılan bir yasa ile hâlifelik kaldırılmış (430 Sayılı yasa), Şeriye Vekaleti (429 sa-yılı yasa) lağvedilmiş yerine Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Gene bu tarihte, Evkaf Vekaleti’nin kaldırılmasıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

Eğitimde devlet tekeli sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu da bu tarihte çıka-rılmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla din eğitimi veren medreseler gibi kurumlar

tamamen kaldırılmıştır. Tekke ve zaviyeler de 30 Kasım 1925 tarihinde kapatılmışlardır. Bu kanunlar, resmî söylem tarafından teokratik devletten laikliğe geçiş için belirlenen yol haritasındaki ana dönüm noktaları olarak değerlendirilmektedir. Nihayet 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan düzenlemeyle laik nitelmesi anayasaya konmuştur. Yapılan bu değişiklikleri, dinin sosyo-kültürel altyapısının ortadan kaldırılması olarak değerlendirebiliriz. Dinin toplumdaki işlevselliğini zayıflatan bu düzenlemeler, dinin kullanımını devletin denetim ve kontrolüne veren yeni bir dönem açmıştır. Teokrasiden laikliğe geçişin yol haritasına uygun olarak yapılan bütün bu uygulamalar, din devletini anımsatacak her şeyi ortadan kaldırmış, ancak devlet dinî diyebileceğimiz yeni bir modelin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Laiklik, devlet ve din işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde tarif edilmektedir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması önemlidir, fakat yeterli değildir. Türkiye'deki laiklik uygulamasıyla dindışı kurullarla yönetilen devlet gerçekleştirilmiştir. Bu laiklik uygulamasıyla aynı zamanda devlet kurallarıyla yönetilen din modeli de icat edilmiştir.

Laikliğin din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde yapılan tarifinde gündeme getirilmeyen çok önemli bir konu vardır. Bu tarifte devlet otoritesinin dinî konularda sınırlanması hiç gündeme getirilmemektedir. Mevcut uygulamada devlet otoritesi dinî alan karşısında hiçbir şekilde sınırlanmamış, bilakis devletin dinî örgütlemesi sayesinde din alanı, devletin her türlü müdahalesine açık hâle gelmiş bulunmaktadır. Bu durum, dinî açıdan bireyi devlet karşısında bir hiç durumuna düşürmektedir.

Resmî söylemde laiklik, Türk Devrimi'nin temeli olarak değerlendirilmektedir. Resmî ideoloji, modernleşme, çağdaşlaşma ve rejimin varlığını güçlü bir şekilde devam ettirmek için tek yolun laikliği korumak ve kollamak olduğunu savunmaktadır. Bu anlayışa göre laikliğin sürekli olarak düşmanları vardır ve bu düşmanlarla mücadele etmek devletin esas sahiplerinin ve rejimin bekçilerinin asli görevidir. İrtica adı altında tanımı ve kapsamı belirsiz, hukukî niteliği olmayan ideolojik bir kavram etrafında laikliğin düşmanları olduğu ve irticanın toplumdaki kaynaklanan bir tehlike olduğu kabul edilmektedir. Laikliği irticaya karşı koruma ve kollamayı kendisinin merkezî retoriği hâline getiren resmî ideoloji, toplumdaki değişimi sosyolojik bir perspektifle değerlendirmek kapasitesinden ve yeteneğinden yoksundur.

Laiklik, modernliğin, ilerlemenin ve rejimin olmazsa olmazı olarak yüceltilmesi-ne karşılık, din geriliğin, hurafelerin, bilim dışılığın, fanatizmin, parçalanmışlığın ve ilkelliğin kaynağı olarak sunulmaktadır. Burada laiklik mutlak iyi ile özdeşleştirilirken, din ötekileştirilmektedir. Dinin ötekileştirilmesi, laikliğin meşrulaştırılması ve laikliği koruyup kollama adına sosyal hayata müdahale yapılması için gerekli olan bir kurgu olarak görülmektedir. Laikliğin otoriter bir laisizme dönüşmesinin arkasında bu ötekileştirilen din tasavvuru bulunmaktadır.

Dinin hurafelerle, gericilikle, akıl dışılıkla ve diğer olumsuz nitelermelerle ötekileştirilmesinin çok ciddi bir sonucu bulunmaktadır. Resmî ideoloji ve onun uzantısı laisizm, dinin bireye bırakılmayacak kadar önemli bir alan olduğunu düşünmektedir. Bu ötekileştirmeyle, dinî hayat bürokratik bir devlet faaliyeti hâline getirilmektedir.

Dini ötekileştiren laisizm, dışlayıcı bir karaktere sahiptir. Laiklik, Amerika’da din ve devlet arasında bir ayırım duvarı yükseltme (separation walls) anlamına sahipken, Türkiye’de laikliğin bunun ötesinde bir anlamı vardır. Türkiye’de laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasından daha fazla anlamlara gelmektedir. Başka bir ifade ile resmî anlamıyla laiklik, toplumdaki dinî görüşleri kontrol altında tutmak isteyen ve topluma çağdaş, akılcı, bilimsel, aydınlık ve ilerici gibi sıfatlarla nitelenen bir dünya görüşü empoze eden laisizm şeklinde ifade edebileceğimiz bir ideolojidir. Laisizm ideolojisiyle hareket eden merkezî bürokratik devlet, bu anlayışa uymayan birçok sosyal grubu dışlamıştır. Dinî gruplar, Aleviler ve Gayri Müslimler dışlanan değişik toplum kesimlerinden bazılarıdır. Uygulanan kılık-kıyafet yasağı, laisizmin dışlayıcılığını göstermektedir. Otoriter bürokratik azınlığın elinde laikliğin, toplumsal dışlayıcılığı meşrulaştıran ve rasyonelleştiren bir araç olarak kullanılması, din özgürlüğünün ve dinî çoğulculuğun laikliğin arka planındaki felsefe olmasını engellemektedir.

Laiklik konusunda iki temel yaklaşımdan söz edebiliriz. Birinci model, Fransa’da gelişen laisizm modelidir. Laisizm, din karşıtı olup dinin toplumsal hayattan elimine edilmesini ve kontrol altında tutulmasını esas almaktadır. Sekülerizm kavramının daha uygun düştüğü Anglo-Amerikan modelinde ise laiklik, dinin devlet müdahalesine karşı korunmasını esas almakta, inanç çevresinde oluşan sosyal hayatı teşvik etmekte ve dinî grupları sivil toplumun doğal unsurları olarak görmektedir. Laisist model de müdahale ve kontrol kavramları esasken, ikinci modelde din özgürlüğü kavramı anahtar durumundadır. Türk tipi laiklik modeli, Fransız laisizm modeline yakın olmasına rağmen, uygulama açısından onun gerisindedir.

Burada önemli olan iki modelin devlete yüklediği misyondur. Laisist model, devleti toplumu değiştirebilecek bir güç olarak görürken, ikinci yaklaşım ise toplumun sivil örgütlenmeler aracılığıyla değişip gelişmesini esas almaktadır. Türk laikliği, jakoben laisizmin bir versiyonudur. Türk laisizmi devlet gücünü kullanarak toplumu değiştirmeyi ve kamusal alandan dinin elimine edilmesini amaçlamaktadır. Anglo-Amerikan uygulamasındaki din özgürlüğü anlayışı, dinî devlet müdahalelerine ve manipülasyonlarına karşı korumaktadır. Ama jakoben laisizmden esinlenen Türk laisizmi, dinî devlet karşısında korumasız duruma getirmektedir. Dinin devlete karşı nasıl korunacağı sorusu, bugün Türkiye’nin çok önemli bir sorunudur.

Din özgürlüğü ve çoğulculuk perspektifinden dahi resmî laisizm modelini eleştirmek çok zordur. Ülkemizdeki statükocu güçler, laikliği her türlü tartışmanın dışında

tutmakta, laisist modelin sorgulanmasını bile laikliğe saldırı olarak algılamaktadırlar. Laiklik, tek başına her şeyin değeri ve ölçüsü olarak anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin son zamanlarda sadece laik cumhuriyet olarak nitelenmesi, laikliğin her türlü iyiliğin ölçüsü olarak ele alındığını göstermektedir. Bu yaklaşımı şu şekilde formüle edebiliriz: Cumhuriyet her şeyin ölçüsüyse, cumhuriyetin ölçüsü de laikliktir. Laikliğin mutlak ölçü olarak ele alınması sonucunda bugün seçmenlerin yarısının oyunu almış bir siyasi partinin, seçimlerden çok kısa bir süre sonra kapatma davasıyla yüz yüze bırakıldığını unutmamak lazımdır.

Laisizm, Din Özgürlüğüyle Bağdaşmamaktadır

Liberal açıdan laiklik, devletin ahlâkî, dinî ve ideolojik inanç ve yaşam tarzları seçiminde tarafsız olması anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile laiklik, devletin dinî felsefî, ideolojik ve ahlâkî yaşam tarzları konusunda sınırlanması anlamına gelmektedir. Türkiye’de ise laiklik bu alanlarda devletin tarafsızlığı ilkesi değil, topluma çağdaş ve aydın bir yaşam tarzını devlet gücüyle dayatmanın adı durumundadır. Başka bir ifade ile laiklik, Türkiye’de devletin dönüştürücü rolünün ideolojileştirilmesinin adıdır. Devlet ideolojisi hâline gelmesinden dolayı laiklik, Türkiye’de laisizme dönüşmüş bulunmaktadır. Batıda, laiklik devletin ideolojik tarafsızlığı anlamına gelirken Türkiye’de ise devletin ideolojisi ve programını ifade etmektedir. Türk laisizmi, ‘uygulamada hiçbir zaman, Hıristiyan-Kapitalist Batı standartlarına göre ‘liberal’ olmamış, olamamıştır.”

Laisizm, din özgürlüğünü esas alan devletin tarafsızlığı anlayışına yabancıdır, çünkü o, devletin din ve inançlar karşısında tarafsızlığından çok resmî ideolojinin özü durumundadır. Resmî ideolojinin ayrılmaz bir parçası olarak laisizm, devletin modernleştirme projesinin olmazsa olmazı olup dayatmacı bir karaktere sahiptir. Resmî ideoloji için laisizmin, siyasî ve idarî bir ideoloji olmanın ötesinde bir anlamı bulunmaktadır. Resmî çizgi laisizmi, halkın çağdaş ve ilerici bir toplum olmasının önünde engel olarak görülen hurafelerden, doğmalardan kurtulmak, Ortaçağ’ın ilkel bir tezahüründen başka bir şey olarak görülmeyen sosyal ve kültürel hayatın bilimci, rasyonalist, aydınlanmacı ve çağdaş yönde köklü değişimini sağlayacak ilerici bir yaşam tarzı, uygarlık projesi ve dünya görüşü olarak uygulamak istemektedir.

Laisizm ideolojik bir program olarak yeni bir toplum yaratma iddiasındadır. Laisist toplum projesi, toplumsal ve kültürel yapıyı dinden arındırmayı amaçlamaktadır. Sosyo-kültürel arınmayı gerçekleştirmek için din hedef seçilmekte ve dine sürekli müdahale etmek için bilim, aydınlanma, akılcılık adına gerekçeler ileri sürülmektedir. Resmî laikrasi, sivil çoğulcu toplumun laikliği değildir. Laisizmin dayatmacı bir sosyal mühendislik projesi olması, din özgürlüğü ve dinî çeşitlilikle bağdaşmamakta, farklılıkları özgürlük tanıyarak barış içerisinde bir arada yaşatma yerine onları elimine ederek bir çatışma ortamı yaratmaktadır.

Resmî İdeoloji, Din Özgürlüğünün Önünde Engeldir

Türkiye, Tek parti ideolojisini devlet ideolojisi olarak kabul etmiştir. Devlet milliyetçiliği ve laisizmi, resmî ideolojinin iki önemli karakteristiğidir. Resmî ideoloji, söylem olarak çağdaş değerlerin temsilcisi ve öncüsü olarak kendisini sunarken İslam’ı geriliğin, fanatizmin ve baskının kaynağı olarak lanse etmektedir. Modern dünyada temel bir ilke olarak kabul edilen din özgürlüğüne baktığımızda, resmî ideoloji ta-kipçilerinin din özgürlüğünün geliştirilmesinden yana olmadıkları, Müslüman, Alevî ve gayri Müslim topluluklara verilmesi gereken haklar konusunda –Cem evlerine ibadethane statüsü verilmesi, kılık kıyafet yasağının kalkması, Heybeliada Ruhban okulunun açılması, azınlık vakıfları, patrikhanenin konumu, misyonerlik faaliyetleri gibi– katı bir nasyonalist ve devletçi tavır takındıkları, bu konularda atılmak istenen her adıma milliyetçilik ve din karşıtı bir söylemle karşı çıktıkları görülmektedir. Burada vurgulanması gereken önemli nokta şudur: Din özgürlüğünün önündeki engel İslam değildir. Esas engel, tek parti ideolojisidir.

Resmî ideoloji, insanların kendi olma özgürlüklerini tanımamaktadır. Herkesin resmî ideolojiyi benimsemeye zorlandığı bir ortamda, farklı olana özgürlük tanı-maktan söz edemeyiz. Resmî ideoloji, dinsel farklılıkları ve çoğulculuğu kabul et-mek yerine onları ötekileştirme yolunu seçmektedir. Birtakım dinî taleplerin irtica-nın hortlaması olarak gösterilmesi, bu ötekileştirme faaliyetinin bir parçasıdır. Din özgürlüğü, kendi özgürlüğümüz kadar başkalarının da dinî ve inanç açısından farklı olma özgürlüklerini savunmayı gerektirmektedir.

Resmî anlayış, dinî ve inanç farklılığını kabul etmek yerine, dinî ve ideolojik açı-dan homojen bir toplum meydana getirmeye çalışmaktadır. Resmî ideoloji, insanları diğerlerinden farksız yaşamaya zorlamaktadır. Bu zorlama karşısında insanlar, ken-dileri olarak kalabilmek için çaba sarf etmektedirler. İnsanların resmî ideolojinin farksızlaştırma operasyonuna karşı kendileri olarak kalmaktaki ısrar edişlerine en çarpıcı örnek, kılık-kıyafet yasağına gösterilen derin bireysel ve toplumsal tepkidir.

Resmî bir ideolojiye sahip devlet yapısı, vatandaşlarına eşit olarak hukukî gü-vence, özgürlük ve siyasal katılım sağlamamaktadır. İdeolojik doğasından dolayı devlet, bugün toplumun çoğunluğuyla çatışma ya da gerilim içindedir. Resmî ideo-lojiyi benimseyen devlet, din alanı dâhil bütün alanlarda sosyal çoğulculuğun bütün tezahürlerini reddetmektedir. Devlet, birey ve toplumsal kesimlerin benimsedikleri değişik hayat tarzları ve inançları tanımak ve onlara saygı göstermek yerine, in-sanlara aydın ve çağdaş yaşam tarzının ne olduğunu söyleme hakkını kendisinde görmektedir. Din özgürlüğünün çoğulcu temelde kurumsallaşması ve uygulanması için devletin tek parti ideolojisinden tamamen arındırılması gerekmektedir.

Resmî ideolojiyi benimseyen ya da onun bulaştığı kesimlerin tutumları din öz-gürlüğü ve çoğulculuk açısından ciddi bir problemdir. Bu kesimler, kendi benimse-

dikleri yaşam tarzları ve ideolojilerini bilimsellik, uygarlık, akılcılık, aydınlanmışlık, ilerici ve modernlik sanma zavallılığı içersindedirler. Dindar ve muhafazakâr insanların hiçbir şekilde bu niteliklere sahip olmayacağını vehmetmekte ve onlara değişik çağdaşlık testleri uygulama hakkını kendilerinde görebilmektedirler. Resmî ideoloji yanlıları, içki içmeyen modern olamaz şeklindeki dayatmacı tavırlarla, dindar ve muhafazakâr kesimlerin yaşam tarzlarına müdahale etmektedirler. Laisist kesimlerin, dindarlardan kadeh kaldırmalarını, kadınlarla el sıkışmalarını, eşlerinin başını açmalarını, plaja gitmelerini isteme şeklindeki talepleri aslında bir modernlik testinden başka bir şey değildir. Bu talepler, resmî ideolojinin totaliteryanizmini göstermekten, herkese aynı yaşam tarzını dayatmaktan ve dinsel yaşam tarzını ötekileştirmekten başka bir anlam taşımamaktadır.

Sınırlı Dindarlık ve Sınırlı Çoğulculuk

Dini hayatın bütün renklerine özgürlük tanınması, Türk laisizminin amacı değildir. Türkiye’de din sınırlanmıştır ve dinî alanda sınırlı bir çeşitliliğe müsaade edilmektedir. Sınırlı dine müsaade edilmesi, devletin tam olarak din ve inanç özgürlüğüne uymadığını ve din özgürlüğünü bireylerin devlete karşı ileri sürebilecekleri bir hak olarak görmediğini göstermektedir. Devletin resmî yaklaşımının dinin yaşanmasını gerekli, yararlı ve doğru gördüğü ölçüler içerisinde birey, din özgürlüğünden yararlanabilir –namaz kılmak, oruç tutmak gibi.

Devletin sınırlı olarak din ve vicdan özgürlüğüne müsaade etmesi, Türkiye’nin resmî politikasının sadece devleti laikleştirmek değil aynı zamanda toplumun da laikleştirilmesini hedeflediğini göstermektedir. Türkiye’deki resmî din politikası, dinî toplumsal hayattan izole edip vicdanlara itmeyi, onu kişilerin iç dünyalarından dışarıya taşımayan bir inançlar bütünü durumuna getirmeyi amaçlıyordu. Bu anlayış, dini, kişisel inanç ve ritüeller boyutuna indirgemekte ve bunların yapılmasını da sahici anlamda din ve vicdan özgürlüğü olarak kabul etmektedir. Dinî sadece itikat ve ibadetten ibaret saydığı için bunlara özgürlük tanıyan yaklaşım, aslında dinin kapsamını sınırlamaktadır. Dinin muhtevasının belirlenmesi anlamına gelen bu sınırlama, din ve vicdan özgürlüğüyle bağdaşmamaktadır.

Din, sosyal hayatta kendisini objektif olarak tezahür etmeye başladığı andan itibaren devlet dine müdahale etmeye başlamaktadır. Devlet, herhangi bir dinî konuda özgürlüğün olmamasını gerekli görüyorsa –dini inançlar gereği kılık-kıyafet giymek gibi– bireyin o özgürlüğe sahip olmaması gerektiğini öngörme hakkını kendinde bulabilmektedir. Devletin yararlı ya da zararlı görmesine göre dinî hayatın tanzim edilmesi, din özgürlüğünü gerçek anlamda temel bir bireysel özgürlük konumundan çıkarıp onu devlet tarafından verilip alınan sınırlı bir imkân durumuna getirmektedir. Devletin yararlı ve gerekli görmesine göre dinî yaşantıya izin verilmesi, dinî hayatı hemen kısılabilecek ya da toptan kaldırılabilir bir alan hâline getirmektedir.

Devletin sınırlı din özgürlüğü anlayışı, birey ve grupların özgürce bir araya gelmelerine, faaliyetlerini icra etmelerine çok sıcak bakmamaktadır. Devletin sınırlı din özgürlüğüyle tatmin olmayan dinî gruplar ve dindar bireyler, açık ve özgür bir şekilde faaliyetlerini yapmak yerine çoğu zaman kendilerini gizlemek zorunda kalmaktadırlar. Sivil dinî hayattaki faaliyetlerin kısıtlanmasına karşılık devlet kontrolündeki camilerdeki dinî faaliyetlere ise maksimum düzeyde izin verilmektedir.

Devletin dinî hayata müdahale etmesi ya da sınırlı olarak izin vermesi, devlete karşı bireylerin iddia edebileceği bir din özgürlüğünün olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu soruya tam olarak olumlu anlamda cevap vermek çok zor gözükmektedir. Devlete karşı ileri sürülebilecek din özgürlüğü kesinlikle yoktur demek yerine çok az din özgürlüğünden söz edebileceğimizi söyleyebiliriz.

Devlet müsaadesinin din özgürlüğü olarak uygulanması, dinî alanın çoğulcu niteliğiyle bağdaşmamaktadır. Dinî alan, kendisinde çeşitliliği ve çok sesliliği barındıran en geniş sınırlara sahip ya da hiç sınırı ve sınırlaması olmayan bir alandır. Çeşitlilik açısından hiçbir sınırı ve sınırlaması olmayan alan olarak niteleyebileceğimiz dine, sınırlı olarak müsaade edilmesi, plüralizmden arınmış güdümlü din dediğimiz olguyu ortaya çıkarmaktadır. Nazi döneminde devletin kültür alanını kontrol ederek güdümlü sanat yaratma projesi başarısız olduğu gibi, dinde sanat gibi güdümlü olmayı kabul etmemektedir. Belirli ölçülerde güdüm altına alınmaya çalışılan din, kendisine çizilen müsaadeli sınırları aşmakta ve o sahanın dışında özgür yapılar oluşturmaktadır.

Din genelde birey ve tanrı arasında gerçekleşen özel bir vicdanî iş olarak tanımlanmaktadır. Dinin, bireyin vicdanına bırakılması önemlidir. Ancak pratikte devletin, dini, birey ve Tanrı arasında gerçekleşen vicdanî bir iş olarak görmediği anlaşılmaktadır. Bugün Türkiye’de devletin ilgilenmediği, karışmadığı ve uzanmadığı dinî bir alan yok gibidir. Başka bir ifade ile dinle ilgili her şey devletin ilgi alanına girmektedir.

Sınırsız bir şekilde dinin içine giren, kendisine özgü dinî kurumlar oluşturan, normal dinî davranışları bile yargılayan, insanların iç dünyalarındaki sırları çözmeye çalışan, niyetleri ve tasavvurları okuyan bir bürokratik anlayışla karşı karşıya bulunmaktayız. Devletin bu kadar karıştığı, yargıladığı ve şekillendirmeye çalıştığı dinî hayatı, birey ve Tanrı arasında gerçekleşen özel bir vicdanî iş olarak tanımlamak gerçekten çok zordur, çünkü böyle bir ortamda bireyden, özelden ve vicdandan geriye ne kaldığı belli değildir.

Din Özgürlüğü, Devletizm ve Kolektivizm

Din özgürlüğü, ifade özgürlüğü gibi insanın insan olmasından kaynaklanan, insan onuru gibi en temel insanî değer gereği olan bir özgürlüktür. Din özgürlüğünün çerçevesini devlet ve devletin ihtiyaçları değil birey ve onun ihtiyaçları belirlemelidir. Ancak devletin bir resmî ideolojisi olduğundan, din özgürlüğünü birey değil, devlet belirlemektedir. Din özgürlüğü, bireyin inanç tecrübesine özgürlük alanı

oluşturarak ve onu bu alan içinde konuşlandırarak, dinsel farklılıkların, kimliklerin, felsefî inanç ve görüşlerin serbestçe yaşanmasını, dinî çoğulculuğa hiçbir şekilde müdahale edilmemesini ve karşı çıkılmamasını gerektirmektedir.

Türkiye’de dinî hayatın şekillendirilmesinde devletin ihtiyaçlarının esas alınması, bireyin manevî ihtiyaç ve tercihlerinin önemsenmediğini göstermektedir. Bireyi esas almayarak dinî hayatı kontrol altında tutmak isteyen bu proje, birey olarak insandan değil kolektif olarak insandan bahsetmektedir. Ulus şeklinde kolektivist şekilde yapılan insan tanımı çerçevesinde, bireyin kendisinin yaptığı dinî ameller değil, birey adına devletin yaptığı dinî faaliyetler söz konusudur. Yani dinî hayatın tanzim biçimi kolektivist ve devletisttir. Kolektivizmin bir sonucu olarak din, bireyin manevî ihtiyaçlarını karşılayan ve ona hizmet eden bir olgu olarak sunulmamakta, onun yerine devlet ve ulusu yücelten bir araca dönüşmektedir. Devlet, sivil alanda dinî oluşumları teşvik etmek yerine toplumu kontrol altında tutmak için dini, kolektivist ve bürokratik bir anlayış içerisinde kanatları altına almıştır.

Dini inancın bir donma noktası yoktur. Dinî inanç, sürekli gelişmeye, farklılaşmaya ve kendisini yeni form ve muhtevalar içinde var etmeye muktedir bir alandır. Din özgürlüğü, sadece toplumun çoğunluğunun doğru kabul ettiği inancın özgürlüğü değildir. Din özgürlüğü, çoğunluğun benimsediği inançlara aykırı, onları sarsan hatta şok eden inançların özgürce sergilenmesini ve yaşanmasını da zorunlu kılmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde, din özgürlüğü olmazsa olmaz iki unsuru yani çoğulculuğu ve maksimum düzeyde farklılığa açık olmayı gerektirmektedir. Din özgürlüğü açısından çoğulculuk, bireyin din ve inanç açısından farklı olma hakkını kapsarken, maksimum düzeyde farklılığa açık olma ise toplumun genelinin benimsediği inançlara aykırı inançları benimseme özgürlüğünün tanınmasını gerektirmektedir. Devletizm ve kolektivizm, dinî hayatın çoğulcu karakteriyle bağdaşmadığı gibi onun farklılaşmasına da imkân tanımamaktadır.

Devlete Bağlı Din: Devlet İslamı

Cumhuriyet döneminin en belirgin karakteristiği devletçiliktir. Devletçilik, devleti, bireysel ve toplumsal güçlere karşı savunmak anlamına gelmektedir. Devletçi anlayışın doğal bir sonucu olarak devlet, en köklü rakip gördüğü dine karşı kendisini savunması gerektiğini düşünmektedir. Devlet, dine karşı kendisini savunmak için, dinî özgür bırakmak yerine, onu kendisine bağımlı kılma şeklinde bir model geliştirmiştir. Dinin devlete bağımlı olmasının arkasındaki en temel neden, birey ve toplumdan duyulan korkudur.

Cumhuriyet dönemindeki din-devlet ilişkilerini devlete bağımlı din ya da devletist İslam mühendisliği modeli olarak ifade edebiliriz. Cumhuriyet yönetimi, dine bağlı devlet modeline şiddetle karşı çıkmış ve din devleti tehlikesine karşı dinin devlete bağımlı olmasını sağlayacak bürokratik din kurumları ihdas etmiştir. Bürokratik din

kurumları yoluyla bir devlet İslam’ının ortaya çıkması, devletçi anlayışın doğal bir sonucudur. Devlete bağımlı din modelinin önde gelen özellikleri şunlardır:

- a) Devletin, toplumdaki farklı kültürel ve dinî kimliklerin varlığını hukuken tanı-
maması (Alevilik gibi),
- b) dinî farklılıkları, devletin varlığına yönelik tehditler şeklinde değerlendirmesi,
- c) meşru dinî hayattan sadece devletin din kurumlarının kontrolünde olan dinî
uygulamaları anlaması.

Devletist İslam modeli, dinî devlet işlerinden ayırmasına rağmen, devleti dinî ha-
yatın tek aktörü hâline getirmektedir. Başka bir ifade ile bu model, devletin lehine,
dinin aleyhine işlemektedir. Dinin devlete bağımlılaştırılması sonucunda birey, din
özgürlüğünden doğan haklarından faydalanamamakta, bunları kullanmaya kalk-
tığında gerici olmakla suçlanmaktadır. Uzun bir süre ayin düzenleme suçundan
dolayı birçok insan, benimsediği inancın ibadetini yapmaktan dolayı suçlanmış ve
takibata mâruz kalmıştır. Devlete bağımlı din modeli, bireyin istediği inancı özgürce
seçmesini, o dinin gerektirdiği dua ve ibadeti yerine getirmesini, dinî inançlarını
serbestçe yaymasını ve din eğitimi dilediği şekilde yapmasını zorlaştırmaktadır.

Dinin devlet tarafından örgütlenmesi, devletin dine müdahale etmesinin ve devle-
tin dinî her zaman bir araç olarak kullanmasının önünü açmaktadır. Devletin dinî or-
ganize etmesi sonucunda, dindar bireylerin dinî hayatta söz söyleme imkânları orta-
dan kalkmış bulunmaktadır. İnsanların manevî, ahlâkî ve anlam dünyalarına rehberlik
etmek şeklinde aslı işlevi olan dinin, devletin toplumu kontrol etmesinin bir aracına
dönüştürülmesi toplumsal hayatın sivil ve çoğulcu niteliklerini tehdit etmektedir.

Türkiye’de dinî hayatın en büyük sorunu devlete bağımlılıktır. Bütün dinî ku-
rumların ve eğitim faaliyetlerinin devletin tekelinde olması, sivil ve çoğulcu bir dinî
hayatın gelişmesinin önündeki en büyük engel durumundadır. Devleti yücelten aş-
kın ve kutsal devlet anlayışının sosyal, kültürel ve politik yapıya derin bir şekilde
sinmiş olması, dinin devlete bağımlılık hâlinin büyük ölçüde normal ve meşru gö-
rülmesine yol açmaktadır.

Dinin devlete bağımlı olmasının toplumsal birlik, bütünlük ve uyum için vaz-
geçilmez olduğu ileri sürülmektedir. Birlik, bütünlük ve uyumluluk kavramları ilk
bakışta pozitif anlamlara sahip olarak karşımıza çıksa da din özgürlüğü açısından
ciddî sorunlar ihtiva etmektedir. Toplumsal birlik, bütünlük ve uyumluluk adına
dinî alanın homojen hâle getirilmesi, dinsel farklılığı körelten bir unsur olarak dinî
hayatın dinamizmini ortadan kaldırmakta, onu atıl ve pasif hâle getirmektedir. Di-
nin devlete bağımlılığı, aykırı ve farklı inanç gruplarının ortaya çıkmadığı bir top-
lumsal hayata neden olmaktadır.

Toplumsal birliği sağlama adına devlet her ne kadar toplumsal dinî hayatı kont-
rol altına almaya çalışsa da din, doğal dinamikleriyle kendisine yeni farklılaşmış

sivil bir alan bulmaktadır. Türkiye’de resmî ideolojinin toplumun belirli kesimlerini etkilediği düşünülürse, resmî ideoloji yanlıları ile sivil dinî topluluklar arasında gerilimler ve çatışmalar olmaktadır. Resmî ideoloji yanlıları, laikliği tehdit ettiği gerekçesiyle devletin dinî kurumlarından dahi yani İmam-Hatip Okulları tehlikesinden, Diyanet’ten, artan cami sayısından ve resmî din öğretiminden sürekli olarak şikâyet etmektedirler. Sivil dinî toplulukları, doğal sosyolojik yapılar olarak algılama yerine, onları irticai gruplar olarak değerlendirmektedirler. Bu durum, devletin resmî ideolojisinin ve resmî din örgütlenmesinin kendi içinde bile toplumsal uyumluluğu sağlama konusunda başarısız olduğunu göstermektedir.

Türkiye toplumu genelde dindar olarak nitelenmekte ve tanımlanmaktadır. Dindar olarak tanımlanmasına rağmen toplum, din konusunda güçlü ve belirleyici konumda değildir. Toplumun yerine devlet, din konusunda güçlü ve belirleyicidir. Devletin kontrolündeki din, doğal olarak kendi hamisi olan devleti meşrulaştırmakta ve yüceltmektedir. Din, toplum yerine devletin kontrolünde kaldığı sürece, sivilleşemez yani devletten bağımsız sivil bir olgu hâline gelemmez. Resmî model, dinin devletini yok etmiş, ancak devletin dinini yaratmıştır

Devletin dinî olgusu, devletin din konusunda bir sınırlılığa sahip olmadığını göstermektedir. Devlet, bürokratik din kurumları yoluyla iç dünyamızı şekillendirmektedir. Din özgürlüğü çerçevesinde kendisini sınırlandırmayan, dinî hayatın her alanında aktif olan devlet, din için ciddi bir tehdit ve tehlikedir. Din özgürlüğüne uygun bir şekilde dinî alanda devletin sınırlandırılması, Türkiye’nin çok ciddi bir ihtiyacıdır.

Dinin devlete bağımlı oluşu ya da devlet dinî olgusu, din ve devlet konusunda ayırım yapmamızı zorlaştırmaktadır hatta bunları birbirine karıştırmamıza neden olmaktadır. Bu karışıklıktan dolayı herhangi bir din özgürlüğü talebi devlete ve millete karşı bir talep olarak gösterilebilmektedir. Örneğin Alevilerin cem evlerinin ibadethane olarak kabul edilmesine ilişkin talepleri, camide sembolize edilen devlet-cemaat-millet bütünlüğüne karşı parçalayıcı bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Hatta daha ileri gidilerek bu talebin, Aleviliği İslam’a alternatif din hâline getirmek anlamına geldiği söylenerek tartışma daha başında kesilmektedir. Başka bir ifade ile din hakkında yapılan bir konuşma, devlet ve milletin bütünlüğü ile ilgili bir konuşma olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı farklı talepler kolaylıkla devlet karşıtı hâle getirilmektedir.

Din özgürlüğü taleplerinin kolaylıkla devlet ve millî bütünlük karşıtlığına dönüştürülmesi, devletin dinî hayat üzerindeki kontrolünün sorgulanmasını zorlaştırmaktadır. Devletin din faaliyetlerinin sorgulanmazlığı, devlete toplumu dizayn etme gücü vermektedir.

Tartışılan Kurum: Diyanet

Sürekli laik olduğunu vurgulayan bir devlette Diyanet İşleri Başkanlığı adında bürokratik bir din örgütlenmesinin olması çok şaşırtıcıdır. Diyanet kurumu, toplumsal

kesimlerin değişik dinî ihtiyaç ve taleplerini devlete götüren bir koordinasyon kurumu değildir. Hukukî eşitlik ilkesine aykırı bir şekilde Diyanet kurumu, Laik-Sünnî-Maturidî-Hanefî şeklinde ifade edebileceğimiz tek bir din anlayışını öğretmekte, yaymakta ve uygulamaktadır. Alevîlik ve diğer inanç sistemleri, Diyanet’te temsil edilen Maturidî-Hanefî inanç doktrininin imkânlarına sahip değildirler.

Devletin vazgeçilmez dinsel aygıtı konumunda olan Diyanet İşleri Başkanlığı’na niçin sahip olduğunun mantığını anlamak için resmî ideolojinin laisizm anlayışını kavramak lazımdır. Türkiye’ye özgü olduğu ileri sürülen laisizm anlayışına göre, Diyanet kurumunun devlete bağlı bürokratik bir kurum olması bir zorunluluktur. Resmî ideolojiye göre, modernleşme ve demokrasi ancak laiklik sayesinde mümkündür. Resmî ideoloji, İslam’ı laiklik karşıtı bir pozisyona oturtmaktadır, çünkü resmî ideolojiye göre İslam’ın sekülerleşmesi veya özelleştirilmesi mümkün değildir, çünkü İslam hayatın her alanını düzenleme iddiasında bulunan, siyasî ve sosyal alanı düzenlemek isteyen ve son tahlilde bir din devleti amacı taşıyan bir dindir. İslam’da din ve devletin ayrılmaz olduğu iddiası, hiçbir sorgulama yapılmadan Türk bürokratik yapısı tarafından kabul edilmektedir. Bundan dolayı modernleşmenin ve uygarlaşmanın gerçekleştirilmesi için İslam’ın üstünde katı bir devlet kontrolünün sağlanması gerekmektedir ve maksimum düzeyde din vicdanlarla sınırlı tutulmalıdır.

İslam’da din ve devletin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu düşüncesine eleştirel bir yaklaşım getirmek lazımdır. Din ve devletin bir bütün olduğu düşüncesi, İslam’ın doğasından kaynaklanan, dinî referanslarda açık bir şekilde ortaya konan değişmez bir durum değildir. Din ve devlet arasındaki ilişkiler, dinî bir emir olmanın ötesinde sosyal ve politik şartlar çerçevesinde şekillenen bir durumdur. Başka bir ifade ile, din ve devlet ilişkileri, katı bir dinî çerçeveye sıkıştırılamayacak kadar akıcı ve dinamik bir karaktere sahip bulunmaktadır. Din ve devletin ayrılmaz bir birlik oluşturmasını İslam’ın bir gereği olduğunu iddia eden yaklaşım sahipleri, din ve devlet ilişkilerinin insanî ve sosyal altyapısını inkâr etmektedirler.

Diyanet, dinî hayatın tamamen devlet kontrol ve gözetimi altında olması ve devletin müsaade ettiği sınırlar içinde bir dinî hayatın yaşanması için kurulmuş bir teşkilâttır. Camilerin idaresinden Kuran’ın basılmasına, Hac faaliyetinin organize edilmesinden Kuran öğretimine kadar dinî hayatın bütün unsurları Diyanet’in kontrol ve yönetimindedir. Kısacası devlet, Diyanet yoluyla dinî konularda toplumu aydınlatma şeklindeki görevini yerine getirmektedir.

Devlet imkânlarını kullanarak Diyanet, yapmış olduğu basın-yayın faaliyetiyle standart bir dinî anlayışın kaynaklar sistemini oluşturmaya çalışmaktadır. Kuran mealinin Diyanet tarafından onaylanmasını, Tecrid-i Sarih ve Sahih-i Buhari tercümelerinin ve son dönemde Alevîler için kaynak kitaplar olarak sunulan eserlerin basılmasını devletin müsaade ettiği standart bir din anlayışı ve kaynaklarının oluşturulmasına örnek olarak verebiliriz. Son dönemde Diyanet, halka yönelik yeni

yayınlar yapmaktadır. Devletin Diyanet yoluyla dinî hayatın her tarafına müdahale etmesi, dinî alanda Resmî Sünnî İslam diyebileceğimiz 'Türkiye'ye özgü şartlara' uygun bir din modelinin icat edilmesi anlamına gelmektedir.

Diyanet kurumu sayesinde din, toplumsal ilişkiler ağı içerisinde ortaya çıkmakta merkezî otoritenin denetim ve hiyerarşisi içinde kendisini göstermektedir. Bu hayatî fonksiyonundan dolayı Diyanet, dinî hayatın dokunulmaz kurumu, bir çeşit MGK'sı statüsündedir. Diyanetin kaldırılmasını istemeye hiçbir siyasî partinin olanağı bulunmamaktadır. Siyasî Partiler Kanunu, böyle bir talebi bir partinin kapatılması için gerekli koşul kabul etmektedir.

Diyanet, sadece camileri yönetmemekte ya da Hac işlerini organize etmemektedir. Diyanet'in sunduğu hizmet, teknik değil ideolojiktir. Toplumun yanlış ve sapkın dinî inanç ve cereyanların arkasından gitmesini önlemek, dini, millî bütünlüğün korunmasında bir araç olarak kullanmak ve dinî konularda halkı aydınlatmak onun temel görevidir. Dinin özünü korumak, halkın saf dinî inançlarının istismarına engel olmak, dinî hurafe ve bozulmalardan korumak ve gericilikle mücadele için dinin devlet kontrolünde olması gerektiği hep öne sürülmüştür. Halkın dinî konularda aydınlatılması resmî çizgiye uygun bir şekilde yapılmaktadır. Başka bir ifade ile Diyanet, toplumu dinî açıdan devlet çizgisinde tutmaya çalışmaktadır. Kuran öğretimi Diyanet'e bağlı kurslarda verilmek zorundadır. Kuran eğitimi devlet denetiminde olmasına rağmen, Kuran öğrenme yaşı on iki ile sınırlanmıştır. Kuran öğretimine getirilen yaş sınırlaması, Diyanet'in uygulamalarında resmî devlet çizgisini takip etmek zorunda olduğunun bir örneğini oluşturmaktadır. Diyanet'ten beklenen devletin din politikasını ve ideolojisini halka ulaştıran ve uygulayan bir kurum olmaktır. Diyanet'in böyle bir işlevinin olması doğaldır, çünkü devletin resmî bir ideolojisi var ve Diyanet, dinî çizgiden çok resmî ideolojinin sınırları içinde hareket etmek zorundadır.

Sivil toplumdaki dinî cemaatlerin faaliyetlerini Diyanet, hizipçilik ve toplumun dinî istikrarını bozan oluşumlar olarak değerlendirmektedir. Devletin Diyanet'e verdiği görev, dinî hayatın her açıdan dikkatli ve titiz bir bekçisi olarak resmî ideolojinin din alanına ilişkin prensiplerinin uygulanmasını sağlamak, etkili ve güçlü bir bürokratik denetleme kuruluşu olarak faaliyet göstermektir. Dinî alanda Diyanet yoluyla bir dinî polis kuvvetinin oluşturulması Türkiye'nin hep sözü edilen özgün şartlarından kaynaklansa gerektir. Diyanet'in kendisine verilen bu görevi önemli oranda yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

Devlet, Diyanet yoluyla toplumdaki dinin etkisini kontrol altına almış, dini, Diyanet personeli ve faaliyetleri sayesinde devlet bürokrasisinin bir parçası hâline getirebilmiştir. Din hizmetlerini memurlaştırmak suretiyle Diyanet, dini, bürokratik bir faaliyete dönüştürmüştür. Din hizmetlerini "devlet politikası doğrultusundaki emirlere uymak zorunda olan ücretli devlet memurları" eliyle yürütmek Türkiye'ye özgü bir uygulamadır. Avrupa Birliği üyesi ülkelerin çoğunda hastane, hapishane,

ordu ve okullarda din adamları görevlendirilmektedir. Ancak din görevlilerinin çoğunun memur olmadığı ve maaş almadıkları unutulmamalıdır. Bizde ise dinin temel ibadeti olan namazı bile memurluk vazifesinin bir gereği olarak imam kıldırılmaktadır. Bundan dolayı halk arasında imama “kıldırmaç memuru” denmesi anlamlıdır ve düşündürücüdür.

Diyanet İşleri Başkanlığı kurulduktan sonra bütün camilerde yapılan her türlü dinî faaliyet devlet adına resmî memurlar tarafından yürütülmektedir. Camilerin yapımı ve giderleri vatandaşlar tarafından karşılanmasına rağmen, cemaatin dinî faaliyetlerin düzenlenmesinde ve organizasyonunda hiçbir katkıları bulunmamaktadır. Camilerde Diyanet yayınları satılmakta, hutbeler merkezden gönderilmektedir. Camilerde her şey devletleştirilmiş bulunmaktadır. Devletin din bürokrasisi, insanların inanç ve manevî dünyalarını devletleştirmeye çalışmaktadır. İnanç dünyasının devletleştirilmesi, liberal demokratik düzene tamamen aykırıdır, çünkü liberal demokraside devlet, bireylerin inanç ve iç dünyalarıyla değil, sadece onların suç teşkil eden filleriyle ilgilenmekle yetinmektedir.

Devlet, Diyanet kurumuna büyük paralar ayırmakta, din görevlilerine maaşlarını ödemekte ve yurt dışında dinî ateşelikler açmaktadır. Devletin vatandaştan topladığı vergileri, Diyanet’e aktarması din özgürlüğüyle bağdaşmamaktadır. Bu durum, resmî din politikasını avantajlı, sivil dinî anlayışları ve grupları ise dezavantajlı duruma düşürmektedir. Din özgürlüğü, devletin bütün dinî inançlar karşısında tarafsız olmasını, hiçbirine maddî ve manevî destekte bulunmamasını icap ettirmektedir.

Devletin Diyanet kurumu yoluyla dinî kontrol etmesi, devletin din konusunda katı tanımlamalarda bulunmasına neden olmuştur. Meselâ Alevîlerin Cem evi, hiçbir şekilde ibadethane olarak resmen tanınmamaktadır. Diyanet yetkilileri, onun ibadethane olarak tanınması durumunda İslam’a alternatif bir dinin ortaya çıkacağını söylenmektedirler. Bahailik gibi dinî inançlar, sapkın dinî cereyanlar olarak değerlendirilmektedir. Bu keskin ve dışlayıcı değerlendirmeler, devletin Diyanet yoluyla yapmış olduğu katı tanımlamaların bir sonucudur. Bu yaklaşımın aksine din özgürlüğü, dine katı tanımlamalar açısından bakmamayı gerektirmektedir. İlkeli, tutarlı ve çoğulcu bir din özgürlüğü anlayışı, devletin din ve inançları tanımlamasına karşı çıkmakta ve bireyin din ve inanç alanını özgürce belirlemesi ve tanımlaması gerektiğini savunmaktadır. Din ve inancın nasıl tanımlanacağı sorusunun cevabını devlet değil, birey vermelidir.

Devletin Dinî İnşası: Din Dersleri

Diyanet kurumu aracılığıyla dinî hizmet ve ibadetleri yürüten devlet, zorunlu din dersleri yoluyla da din yapıcı bir role soyunmaktadır. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin zorunlu olarak devlet tarafından verilmesi, din ve vicdan özgürlüğü bağlamında çok ciddi tartışmalara neden olmaktadır. Devlet, vatandaşların resmî

kurumların dışındaki sivil kanallardan dinî eğitim ihtiyacını karşılamaması için din eğitimini kendi tekeline almıştır. Din eğitiminin devlet tekelinde olması, resmî ideoloji çerçevesinde ve bürokratik din kurumları aracılığıyla devletin dinî tanımlaması ve dinî hayatı etkilemesi anlamına gelmektedir. Devletin din eğitimi vermesinin bir başka önemli anlamı daha vardır. Devlet, toplumu yönetebilmek için din eğitimini yönlendirici bir ideolojik aygıt ve süreç olarak değerlendirmektedir.

Devletin, bir dinî öğretmek ya da propagandasını yapmak şeklinde bir görevi yoktur. Diyanet yayınlarında ve din dersi kitaplarında resmî İslam'ın dışındaki inanç ve anlayışlar, kötülenmekte ve negatif sıfatlarla nitelenmektedirler. Devletin sadece kendi resmî görüşünün propagandasını yapması, düşünceyi yayma ve açıklama özgürlüğüne aykırıdır. İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik, Bahailik, Yahova Şahitleri, Alevilik, Süryanilik ve diğer bütün grupların eşit şartlarda görüşlerini yayma ve propagandalarını yapma hakları vardır. Devletin Diyanet ve din dersleri yoluyla tek bir görüşü empoze etmesi, diğerlerinin aleyhine bir durum yaratmaktadır.

Türkiye, bugün Avrupa Birliği'yle tam üyelik müzakereleri yürüten ve dünyayla ilişkileri sıkılaştıran bir ülkedir. AB üyelik süreci ve dünyayla sıkı ilişkilere girmenin dinî alanda da bir sonucu olacaktır. Ülkeler arasında sadece ekonomik rekabet yoktur. Aynı zamanda küreselleşen dünyada, dinler ve inançlarda birbirleriyle rekabet etmektedirler. Hıristiyan misyonerler ülkemizde faaliyetlerini arttırmakta, Avrupa'daki Türk işçileri kiliseleri camiye çevirmekte, her gün Satanizm konusunda yeni bir haber okumakta, Amerikalı Evanjelik grupların televizyon kanallarını uydudan izlemekteyiz. Küresel bir din piyasası oluşmuş durumdadır. Küresel bir din piyasasının oluşmuş olması doğal olarak dinlerin en iyi şekilde nasıl pazarlanacağı sorusunu beraberinde getirmektedir. Dinler, bu küresel piyasada özgürce birbirleriyle yarışmak durumundadırlar. Devlet desteği ve propagandasıyla bir dinin bu piyasada rekabet etmesi çok zordur. Birey ve sivil toplumun yaratıcı girişimleri sayesinde dindar insanlar, inançlarını öğrenebilir ve yayabilirler. Küresel din rekabetine ciddi bir katkı sunmayan din derslerinin yerine insanların istediği dinî eğitimi almasının önü açılmalıdır.

Sonuç

Türkiye'de din özgürlüğünün sorun olmasının temel nedeni totaliter, tek tipçi, merkeziyetçi, dayatmacı ve ideolojik bürokratik bir yapılanmanın ülkede devlet gücünü elinde kullanmasından kaynaklanmaktadır. Totaliter ve ideolojik bu yapılanma içerisinde birey olarak insan yoktur, doğal olarak onun özgün ve özgür dinî talepleri de bu yapılanma içerisinde yer almamaktadır.

Türkiye'de din özgürlüğü konusunda değişik taleplerde bulunan ve bu konuda rahatsızlığını dile getiren birçok kişi ve grup bulunmaktadır. Bunlar taleplerinin

karşılanmasını, devlete din alanında bir işlev yükleyerek isteme yanlılığına çoğu zaman düşmektedirler. Birey ve toplumun din konusunda temel işleve sahip olmasını esas alan öneriler çoğu zaman dillendirilmemektedir. Devletten sürekli olarak istenecek şey, onun dinî alana gölge etmemesidir. Bu bağlamda din işlerinden devletin arındırılmasını ve dinî alanın maksimum düzeyde sivil topluma bırakılmasını esas alan taleplerin seslendirilmesi gerekmektedir. Dinî hayatın sivil toplum tarafından yerine getirilmesi tezine, millî birliğin bozulacağı, dinî grupların din devleti kurma girişimlerinin önünün açılacağı ve cemaat çatışmalarının artacağı şeklinde gerekçelerle karşı çıkmaktadır. Bu gerekçeler, devletin dinî kontrol altına almasına süreklilik kazandırmaktan başka bir işe yaramamaktadır.

Devlet, bizim inancımız lehine diğer inançlara ve yaşam tarzlarına müdahale ettiğinde sevinebilir ve bunu doğru bir uygulama görme yanılığısına düşebiliriz. Bu duygusal bir zafiyettir. Başkalarının din özgürlüğü ihlâl edildiğinde buna sevinecek çok insan olabilir, çünkü din özgürlüğünün önem ve değerini kavramamış insanların çokluğu bu sayıyı kabartmaktadır.

Resmî ideoloji çerçevesinde devletin ihtiyaçları esas alınarak sınırlı bir din özgürlüğüne müsaade edilmesi, din özgürlüğünün plüralist ve liberal nitelikte kurumsallaşmasına engel olmuştur. Türkiye’nin sosyal, siyasi ve hukukî açılardan din özgürlüğünü kurumsallaştırmaya ihtiyacı vardır.